

- Б. Якимович ; упоряд., передм. Я. Дашкевич. — Л. : Світ, 1996. — С. 3—9.
5. Іван Тиктор: талан і талант : монографія / Н. Зелінська, Л. Сніцарчук, Е. Огар та ін. ; кер. авт. кол. О. Думанська. — Л. : УАД, 2007. — 240 с.
  6. Історія Українського Війська / В. Гриневич, Л. Гриневич, Б. Якимович ; упоряд., передм. Я. Дашкевич. — Л. : Світ, 1996. — 702 с.
  7. Історія Українського Війська, з 383 іл. в тексті і 4 малюнками / написали І і II частину Іван Крип'якевич; III частину — Богдан Гнатевич ; при співпраці: Зенона Стефаніва, Осипа Думіна та Святослава Шрамченка. — Л. : Видав І. Тиктор ; друк. Медицький—Тиктор, 1936. — 568 с.
  8. *Квітко І.* «Історична Бібліотека» видавничого концерну Івана Тиктора як вид видання / І. Квітко, С. Сташейко // Поліграфія і видавнича справа. — 1996. — № 31. — С. 169—173.
  9. *Наконечна З. І.* Часописи видавничого концерну «Українська Преса» в контексті західноукраїнської журналістики : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спеціальність 27.00.04. — теорія та історія журналістики / Наконечна Зоряна Іванівна. — Л., 2016. — 212 с.
  10. *Огар Е.* Підготовка видань науково-популярної літератури : навч.-метод. посіб. / Е. Огар. — Л. : УАД, 2009. — 58 с.
  11. *Огар Е.* Проблеми типології сучасної науково-популярної книги / Е. Огар // Наукові записки : наук.-техн. зб. — Л. : УАД, 2001. — № 3. — С. 63—67.
  12. *Шевчук В.* Про «Історію української культури», видану Іваном Тиктором / В. Шевчук // Українська культура. — 1992. — № 2. — С. 30.

Михайло Вишневецький

РОЛЬ ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У ФУНКЦІОНУВАННІ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ВИДАНЬ

Розглянуто основні засади видавничої практики товариства «Просвіта» в царині випуску науково-популярних видань. Проаналізовано організаційні та творчі принципи підготовки і випуску книжок для широкої читацької аудиторії.

Ключові слова: товариство «Просвіта», аудиторія, наука, популяризація, просвітництво.

Рассмотрены основные принципы издательской практики общества «Просвіта» в области выпуска научно-популярных изданий.

Проанализированы организационные и творческие принципы подготовки и выпуска книг для широкой читательской аудитории.

***Ключевые слова:** общество «Просвіта», аудитория, наука, популяризация, просвещение.*

The main principles of publishing practices of the Society «Prosvita» in the field of issuing scientific and popular publications have been considered. Organizational and creative principles of preparation and issuing books for large-scale readership have been analyzed.

***Key words:** Society «Prosvita», audience, science, popularization, education.*

Сучасний стан видавничої справи — як у практичній площині її розвитку, так і в теоретичних аспектах — потребує ретельного аналізу українського досвіду випуску книжкових видань, призначених для широкої аудиторії. Зрозуміло, що масив таких науково-популярних видань є особливо цікавим для аналізу, адже відома дослідниця Н. В. Зелінська, говорячи про наукові тексти, однозначно наполягає на поєднанні інтерпретацій та контекстів, без яких неможлива будь-яка жива зацікавленість аудиторії тими темами і подіями, про які йдеться у текстах.

У цьому сенсі видавнича діяльність львівського товариства «Просвіта» може видатися найбільш показовою. Адже ця громадсько-політична організація, яка виникла на протигагу антиукраїнським течіям у культурному житті, поставила перед собою мету довести, що українці — народ з великими культурними традиціями. В межах цієї структури найбільш плідно працювала просвітницька секція, що почала видавати для народу популярні книжечки і готувати підручники для єдиної української гімназії. Показовим фактом розширення творчих потенцій «Просвіти» було те, що вона домовилася про книгообмін з польськими та чеськими освітніми товариствами.

Видавничу практику товариства «Просвіта» вивчали С. Зворський, Н. Зелінська, І. Крупський, І. Михайлин, М. Нечиталюк, В. Пашук, Н. Сидоренко, Н. Черниш та інші науковці. У нашій статті виокремимо проблему науково-популярних видань, які випускало товариство «Просвіта» для найбільш широкого сегмента читацької аудиторії. Тож **мета** нашої розвідки полягає у тому, щоби дослідити діяльність «Просвіти» з організації та розповсюдження науково-по-

пулярних видань у контексті згуртування україномовної читацької аудиторії.

У Львові свою багатогранну роботу товариство «Просвіта» фактично розпочало 8 грудня 1868 р. скликанням перших загальних зборів товариства [1]. Важко не погодитись із думкою сучасних дослідників, що найбільші досягнення у книжковій справі пов'язані з першою «Просвітою», утвореною у Львові, яка поширювала свою діяльність не лише на теренах Східної Галичини, що перебувала до 1918 р. під владою Австро-Угорщини, а згодом і до 1939 р. — Польщі, а й далеко за її межами, ініціювала створення численної мережі своїх філій у країні.

Саме під егідою львівської «Просвіти» та її філій упродовж 70 років побачило світ понад 1000 видань, включно із часописами, невеликими книжечками, брошурами, листівками, нотними виданнями, мапами, 22 шкільними підручниками українською мовою; наклад цих видань сягнув 5 млн примірників [1].

Згідно з першим статутом, «Просвіта» була громадською науково-просвітницькою організацією [6]. Окрім просвіти засобами збирання та видавання найбільш вагомих здобутків словесності й усього, що давало змогу вивчати надбання українського народу, товариство видавало популярні «перекази» (виклади) з усіх галузей науки, які мали б відповідати запитам пересічного читача. Як зазначалося в одному з просвітянських документів, «головна мета товариства “Просвіта” міститься у його статуті і окреслена так: “Просвіта” і піднесення культури українського народу у всіх його верствах і напрямках життя» (пункт 1) [6, с. 40—41]. Ці слова залишилися б тільки гарною фразою, якби не те, що їх серйозно сприймали представники ділянки суспільної праці з освіти дорослих.

Анатоль Вахнянин, співорганізатор і перший голова товариства «Просвіта», писав: «Освіта дорослих ставить за своє завдання виховувати розумних, відповідальних громадян. Такий громадянин має стати новою людиною, вповні готовою до сприйняття нових умов, вірною своїм післанництву людському і національному, що свідомо хоче взяти в свої руки ковання своєї долі, що потрапить погодити особистий інтерес з інтересом загальним, підпорядковуючи перший під домагання другого, що розведе розумну боротьбу проти всякої анархії і розбіжності, що противиться всякому руйнівництву, всту-

паючи тільки під прапор творчості і будівництва. Уже з поставлення повищих засад бачимо, що освіта дорослих — це поважна ділянка суспільної праці, якій присвячує увагу не тільки кожний народ, але й кожна держава» [7, с. 1171—1172].

Започатковуючи важку, але вкрай потрібну справу — «діло просвіти» народу, на перших зборах зібралося «70 членів самого Львова» під керівництвом професора А. Вахнянина [7, с. 1174]. Ще одним основним завданням з перших днів заснування керівництво товариства вважало «популяризуване науки», яка «розходилася в тому, що знати нам треба що і як маєм популяризувати на дві галузі. До речі, котра має бути популяризована, лежить перед товариством широке, прешироке поле, а добір її тем залежить майже цілком від обставенок часу й місцевости. Подаванне духовних страв народові вимагає такої самої оглядности, яка заховується при подаванню тілесних страв недужому. Що видержить душевна сила його, що перейме розум, за чим простягатиме охота руки свої, те й належить подавати йому» [8, с. 40].

Організатори товариства також наголошували: «Народ, за просвіту котрого ми беремо ся, не єсть проте неотесана колода, не єсть той мертвий камінь, у котрий треба б уперед вложити душу, а відтак налити її розумом, а має він “свое” моральне виховання, набуте своїм сужиттем і щасливий єсть від нас вже через те, що не заслонюють перед ним пусті фрази (котрі нам самі на папері стеляться), наш народ багато де чого має, чим може почванитися й перед просвіченим світом, а у деяких зглядах стоїть він дуже високо. Візьмім дещо простолюдного під розвагу. Спитаймо себе хоч за те, які є продукти темної тої маси, котра не так розумом, а більше інстинктом веде себе? Продукти духовні темного народу не суть книжки, а суть за те: одважні, смілі діла, дотепні слова й одушевлені речі. Уже через те саме, що він переважно за інстинктом йде, єсть він і спосібніший й завсігди готовий до діланя. Коли просвічені балакають, сварять ся й гайнують енергию на пустих словах, літають від книжки до книжки, роздроблюють духа, народ звершає за той час без голосу і шуму діла, котрі ми подивляємо, а котрі история записує» [7, с. 1180].

При створенні товариства «Просвіта» виникло й інше питання: що, як та для чого потрібно популяризувати. І на перших зборах організатори пропонували своє розуміння цієї проблеми: «...ту нормою

винна служити воля самого ж народу. И так допитують школярі сільські найбільше за біблейною исторією з образками. А що ж маємо похожего так на біблейні речі? може й таке читав би народ радо? Єсть богато й другого такого ось як: життєписи святих або чуда пресвятої Богородиці. А як легко дається за такими речами показати народові и его питома исторія» [7, с. 1183].

Засновники товариства розуміли, «що народ наш рад би дізнатися й за те, що в світі діється, як люде живуть, що він заглибився би у науки природні і у земельні». Власне, вважалося, що корисною для просвіти може бути книга «Дещо про світ божий», у якій популярно викладені історія та суть «про всякі появи в природі», а прикладом букварів слугувала «граматика Куліша», у яких, крім науки азбуці, подавались як молитви, так й історичні оповідання та бувальщини, оскільки подібні «речі» найбільше заохочують до читання.

Саме тому — паралельно із видаванням шкільних підручників — від самого початку свого існування «Просвіта» друкувала й популярні книжки для народу, що створювало для виділу чималі клопоти, адже доволі складно було знайти фахівців-популяризаторів, які б володіли відповідним стилем викладу у популяризації різних подій та явищ. Відтак першим за роботу, пов'язану з редагуванням науково-популярних видань, взявся О. Партицький, який на той час вважався одним з найкращих популяризаторів. У цей період він був професором учительської семінарії. У квітні 1869 р. опублікував відозву до українських письменників, щоби ті писали популярні книги або статті для народу та надсилали їх до товариства «Просвіта». Сам О. Партицький уклав першу книжечку — «Читаночку для сільських людей», яку назвав «Зорею». Товариство видрукувало її накладом 2000 примірників у кінці квітня 1869 р. Ціна на «Зорю» була такою, щоби «лиш видатки за наклад вернулись». Кошти на це видання дали купець М. Димет та учні-українці тернопільської гімназії за закликом професора О. Барвінського.

«Зоря» — збірник різноманітних за змістом статей, оповідань, байок, у кінці якого вміщено розділ «Всячина» та «Лікарський порадник». Про те, що перша книжечка вийшла вдалою в усіх аспектах, свідчить той факт, що весь наклад (2000 пр.) було розпродано «наче в одну мить». У листі від 6 липня 1869 р. заслужений просвітитель О. Барвінський писав своєму братові в м. Бережани:

«Висилаю Тобі гроші за продаж “Зорі”. Тут дуже за “Зорею” питають. Сільські вчителі і навіть селяни приходять до мене, а я змушений їх відправляти ні з чим, бо не маю жодного примірника. Таким чином скажи, що як можна о скоріше 70 примірників прислали» [3].

Натхненні успіхом, просвітителі видають другу книжку С. Качали «Що нас губить, а що нам помочи може?», яка написана у формі діалогів про згубний вплив пияцтва, необхідність організації громадських кас взаємодопомоги, комор тощо. У зв'язку з великим попитом книжка С. Качали впродовж п'яти років перевидавалася тричі (загальний наклад сягнув 9 тис. пр. і розійшовся з тим же успіхом [9]).

У наступних виданнях — «Катехизм для дітей» К. Селецького та «Народний календар» (за редакцією О. Партицького) — наклад збільшився до 3 тисяч — разом із збільшенням обсягу видань.

На перших зборах товариства, судячи з матеріалів «Справоздання», повідомлялося про досвід своїх закордонних колег у справі «боротьби з пороками народу». Через це вважалося, що «народ не любить довгої моралізації, а поправить своє життя скорше тоді, коли хто піднесе його пороки на сміх, або коли змалює йому хто живими красками всі ті шкоди, що йдуть у слід за його лихими привичками. Німці, наприклад, справляли пороки народу випуском сатиричного журналу. Щоб “не попасти у колюмни его письма, страхаються люди навіть своєї власної тіни, а через те навчається він [народ] чесности, добродушности, тверезости, охайности і другого добра”» [3]. І тому, на думку організаторів «Просвіти», потрібно видавати хоч одну сатирично-гумористичну газету вже тепер, адже вона доконечно потрібна.

Взагалі ж, за висновком керівництва товариства, народ уже тепер потрібно готувати до зацікавлення книжками, щоби він міг зрозуміти значення реальних знань про ведення господарства, садівництва, бджільництва, годівлю тварин, галузь торгівлі тощо. Однак подавати подібну науку потрібно «не в формі теорій, а більше указувати на хосень той, що виходить із них».

Що ж до загальної освіти народу, то з часом М. Галущинський стверджував, що коли народ немає національної школи, його діти та молодь змушені навчатися у чужих школах, особливо коли народна школа «повна чужого духу і не має на увазі спеціальних потреб

народу під оглядом національним і професійного виховання, так і мусить дуже болуче відбиватися на розвиткові народа» [3].

Однак, щоби досягти практичного зиску від своєї роботи та випуску видань, організатори товариства розуміли, що потрібно шукати нових способів і форм подання знань у пропонованих матеріалах, зокрема лінгвістичних: мова таких видань має бути наближеною до народної, а самі «книжечки повинні служити селянинові, ловити його за очи, а не за кишені» [4, с. 154].

Упродовж 1869—1878 рр. «Просвіта» випустила у світ 50 популярних книжок накладом 447 760 примірників, у 1879—1888 рр. — 64 назви накладом 265 255 примірників, у 1889—1898 рр. — 110 назв накладом 679 200 примірників, у 1899—1908 рр. — 84 назви накладом 933 000 примірників, у 1909—1918 рр. — 40 назв накладом 616 000 примірників. Серед 348 видань були: 88 оповідань, 32 книжки історико-географічного змісту, 41 збірка різноманітного змісту, 36 — господарського змісту, 28 — природничого й лікарського змісту, 22 — правничого змісту, 11 — релігійно-морального змісту, 3 збірки — воєнного змісту, 41 календар, 20 життєписів відомих діячів [2, с. 25].

Таким чином, товариство «Просвіта» відіграло значну роль серед багатьох інших інституцій української книжності. Саме воно стимулювало своїми виданнями зростання громадської ініціативи, адже у його книговидавничому репертуарі чітко простежувалася тенденція до поширення просвітницької функції та загальної демократизації, що виявилось у збільшенні випуску дешевих популярних та навчальних видань, розрахованих на масового читача. Метою цих видань було формування національної свідомості українства та залучення його до класичної культурної спадщини усього людства. Упродовж 50 років існування товариство «Просвіта» видало популярних книг 305 назвами загальним накладом 2 941 115 примірників [5, с. 15].

1. *Зворський С. Л.* Періодичні видання «Просвіти» в Галичині (1877—1939 рр.) як провідники наукових знань і культури серед населення краю / С. Л. Зворський // Українська періодика: історія і сучасність : доп. і повідомл. 3-ї Всеукр. конф. 22—23 грудня 1995 р. — Л., 1995. — С. 47—50.
2. *Іванців О.* Відомий Галушчинський, якого ми не знаємо [Електронний ресурс] / Олександра Іванців. — Режим доступу: http://www.chortkiv.te.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=986&Itemid=367.

3. *Мицук Р. С.* Валусівський циркуляр 1863 р. Про заборону друкування українською мовою // УЛЕ. — К., 1988. — Т. 1. — С. 267.
4. *Мойсеїв І. К.* Храм української культури (філософія семіосфери) : посіб.-дослідж. / І. К. Мойсеїв // Всеукр. фольклор.-етногр. центр «Рідна хата». — К., 1995. — 464 с.
5. *Мороз М. О.* «Всесвітня бібліотека». Видавництво 1914, 1917—1921 рр., Львів // УЛЕ. — К., 1988. — Т. 1. — 364 с.
6. *Пашук В.* Маніфестація ідейних засад товариства «Просвіта» (за матеріалами установчих зборів) / Володимир Пашук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — 2010. — № 10. — С. 34—56.
7. *Пашук В.* Товариство «Просвіта»: перші видання на соціально-економічну та господарську тематику / В. Пашук // Народознавчі зошити. — 2012. — № 6. — С. 1171—1186.
8. *Перський С.* Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові / С. Перський. — Л. : Просвіта, 1932. — 268 с.
9. ЦДІАУ у м. Львові. — Ф. 348, оп. 1, од. зб. 6836. — Арк. 2.